

pro relativismus, je v ní ale mnohem více smutku a smyslu pro empatii... To totiž Littellově knize chybí zcela.

Miloslav Petrušek

Huntington, Samuel P.: *Třetí vlna. Democratizace na sklonku 20. století.* Brno: CDK, 2008 (z anglického originálu vydaného v roce 1991 nakladatelstvím University of Oklahoma Press), 343 stran.

V časných ranních hodinách 25. dubna 1974 zazněla v portugalském rozhlase píseň „Grandola Vila Morena“, která byla smluveným heslem začátku revolučního odstranění diktatury, jež zemi dusila od roku 1926. Puč sice „odpracovali“ mladí a ambiciózní důstojníci z tajného Hnutí ozbrojených sil, avšak portugalská veřejnost ho přivítala s nadšením a na znamení podpory lidé vojákům do hlavní pušek zastrkovali květiny. Hnutí kapitánů splnilo svůj slib a do roka od převratu uspořádalo svobodné volby. Portugalsko se tak vydalo na cestu demokracie.

Portugalská „karafiátová revoluce“ symbolicky odstartovala třetí globální demokratizační vlnu – jeden z historicky největších posunů k demokracii, který dosud zcela neodezněl a zasáhl několik desítek zemí světa. Co znamená *třetí demokratizační vlna*? Jakým způsobem k ní došlo a jaké byly její příčiny? A působí tyto příčiny i nadále? Sílí, slábnou, nebo se mění? Demokratizační vlnou Samuel Huntington rozumí „skupinu přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým v daném ohraničeném období“ (s. 24). K první – tzv. dlouhé – demokratizační vlně došlo v letech 1828–1922 a odehrála se ve zhruba třiceti zemích (západní Evropa, USA, Československo, Již-

ní Amerika). Bezprostředně po jejím odeznění se o slovo přihlásila první protivlna symbolicky odstartovaná Mussoliniho pochodem na Řím a šířením antidemokratických ideologií. Celá řada zemí se vrátila k tradičnímu autoritářství nebo se moci chopil nový totalitarismus. Druhou demokratizační vlnu odstartoval výsledek 2. světové války a gradovala postupným vyhlašováním nezávislosti bývalých kolonií, aby se od 60. let 20. století její výsledky z velké části zvrátily v nekonečném seriálu vojenských převratů charakteristických pro druhou protivlnu (zejména v Latinské Americe a Africe).

Třetí demokratizační vlna pak označuje dramatický globální posun k demokracii, který se v letech 1974–1990 odehrál ve více než třiceti zemích světa. Zahájilo ji Portugalsko, Španělsko a Řecko, poté vlna demokratizace zasáhla Latinskou Ameriku, bývalý východní blok, ale také Tchaj-wan či Jižní Koreu. Autor si je vědom toho, že samotný vznik příhodných vnitřních či vnějších podmínek k ustavení demokracie nepostačuje. Demokracii totiž nevytváří vývojové trendy, ale lidé. Avšak ani nejschopnější a nejodhodlanější lidé neustaví demokracii v zemích, kde k tomu nejsou předpoklady (jak ukazuje Haiti 80. let 20. století). Souběh jakých příčin tedy vyvolal poslední demokratizační vlnu?

Předně autoritářské režimy se na celém světě propadaly do stále hlubší *krize legitimacy* své moci. Zpočátku se často těšily vysoké podpoře alespoň části obyvatelstva, protože slíbily vyřešit palčivé sociální či ekonomické problémy. Tak, jak se kupila selhání a realita stále více pokulhávala za rétorikou a sliby, rostla i nespokojenost – a poptávka po systému, který by umožnil pravidelně vyměňovat vládu, která selže, za vládu jinou.

Třetí vlně předcházela bezprecedentní celosvětový hospodářský růst, který se

pak na jejím počátku proměnil ve světovou recesi vyvolanou ropnou krizí. S nápadnou pravidelností se k demokracii postupně vydávaly země, které dosáhly určitého „kritického“ *stupně hospodářského rozvoje*. Huntington za tuto „přechodovou zónu“ označuje dle klasifikace Světové banky středně-příjmové ekonomiky. Jednu i dvě dekády trvající závrtný růst provází ještě rychlejší růst přehnaných očekávání a viditelných sociálních nerovností (jak ukazuje teze „Brazílii se daří skvěle, ale Brazilcům mizerně“). Rozrůstají se též střední vrstvy, roste vzdělanost i zvyšuje se množství studentů. Posilují náročné, ambiciózní a vůči moci vždy kritické sociální segmenty společnosti. V situaci, kdy se hospodářský růst zadrhne (ropný šok, stagnace či kolaps centrálně plánované ekonomiky), se naopak zvyšuje frustrace, nespokojenost a sílí hlasy požadující změnu režimu. Tento vzorec může vést stejně tak k demokratizaci (Portugalsko, Španělsko, Řecko, Brazílie), jako k revoluční výměně jednoho nedemokratického režimu za jiný (Írán) či dokonce k úspěšným represím (Čína). Stejně nejednoznačná je podle autora i demokratizační role tolik vzývaných středních vrstev. Prodemokraticky vystupují spíše v situaci, kdy mají ve společnosti silné postavení. Pokud je společnost naopak výrazně polarizovaná a převažuje městská či venkovská chudina hlasující pro krajní levici, střední vrstvy často podpoří konzervativní autoritářské režimy, jak ukazuje Latinská Amerika ve 20. století.

Zásadní roli dle autora sehrála také *změna náboženských poměrů*: „Kdyby třetí demokratizační vlna měla mít vlastní logo, dozajista by se jím musel stát kříž na pozadí amerického dolaru.“ (s. 89) Tři čtvrtiny zemí třetí vlny byly katolické. V odborném i veřejném diskurzu byl přítom do té doby hluboce zakořeněný názor, že protestantství táhne k demokracii, kdežto katolict-

ví si daleko lépe rozumí s autoritářstvím. Avšak po Druhém vatikánském koncilu (1963–65) došlo ke změně doktríny katolické církve. Její představitelé přestali obhajovat autoritářské režimy, začali je napadat a vyjadřovat se k mravním, sociálním i lidsko-právním otázkám. Nastoupila také nová generace „aktivistických“ kněží, v rámci katolické církve údajně také zesílil vliv „svobodomilovných“ katolíků amerických. Spolu se zástupci středních vrstev se tak církev staví do čela opozice, využívají toho, že disponují vlastní sítí médií, zkušenými osobnostmi a mezinárodními kontakty a podporou (Filipíny, Jižní Amerika, Polsko). Případné represe duchovních pak vedou jen k dalšímu vzestupu jejich popularity, dělají z nich mučedníky a dále delegitimizují režimy.

Klíčovou roli sehrály i *vnější činitelé*, zejména SSSR a USA, např. podpora lidských práv a demokracie jako zahraničně-politická priorita za prezidentství Jamese Cartera. Také vidina vstupu do Evropského společenství se stala důležitým impulsem demokratizace, jak ukazuje Řecko, Španělsko, Portugalsko, postsocialistické země a výhledově i Turecko. Podle autora nelze opomenout ani aktivity pod hlavičkou KBSE a dalších organizací (Huntington zmiňuje i Chartu 77).

Ve stále globalizovanějším a propojenějším světě pak hraje svou roli – daleko větší než v případech první či druhé demokratizační vlny – i *lavinový efekt*. Příklad demokratizace v jedné zemi může spustit politické změny v zemích dalších: má vliv na myšlení mocenské elity, opozice i občanů, ukazuje, že změna je možná, i to, jakými způsoby ji lze dosáhnout. Příklad iberských států Portugalska a Španělska inspiroval kulturně blízkou Latinskou Ameriku. K podobnému ovlivnění došlo v rámci východní Evropy, přičemž autor poukazuje na postupné urychlování celé-

ho procesu „televizní revoluce“ dle logiky sněhové koule: „V Polsku trvala demokratizace deset let, v Maďarsku deset měsíců, ve východním Německu deset týdnů, v Československu deset dnů a v Rumunsku deset hodin.“ (s. 107)

Třetí demokratizační vlna neskončila rokem 1990, kdy Samuel Huntington sepsal svou studii, neboť demokracie se od té doby prosadila v řadě dalších zemí. Přesto zůstává demokratizací víceméně netknutá řada světových regionů: subsaharská Afrika, východní Asie či islámský svět. Nabízí se populární a svůdná vysvětlení kulturologického rázu: kultura formuje hodnotové orientace a postoje lidí, které pak mohou být pro vznik a rozvoj demokracie příznivé či naopak nepříznivé. Restriktivní verze této argumentace hovoří o tom, že demokracie je specifickým produktem západní kultury. Vznikla na Západě a úspěšně se rozšířila jen v bývalých britských koloniích, případně v zemích se silným vlivem USA či v bývalých iberských koloniích v Jižní Americe. Pro ostatní země netknuté západní kulturou se ale nehodí.

Nerestriktivní verze kulturologické argumentace pak připouští – i když různě pravděpodobnou – možnost trvalé demokratizace v řadě dalších nezápadních kulturních okruhů, avšak zpravidla s „čestnou“ výjimkou konfucianství a islámu. Konfucianství je údajně protidemokratické, protože pěstuje úctu k řádu, hierarchii a moci, vyzdvihuje soulad a spolupráci nad konflikt a soutěživost, zájmy skupiny nadřazuje nad zájmy jedince a závazky či povinnosti nad práva či svobody. Podobně i v islámu lze údajně nalézt hodnoty demokracii nepřející.

Huntington si však vůči tomuto směru argumentace – alespoň na počátku 90. let 20. století a na rozdíl od své kontroverzní práce *Střet civilizací* (1996), udržuje

výrazný odstup a vystupuje stále jako typický zastánce modernizační teorie. Upozorňuje především na to, že velké historicko-kulturní tradice jsou komplexní soustavy nejrůznějších, někdy snad až protichůdných, idejí: „Islámská doktrína obsahuje tudíž jak prvky, které demokracii vyhovují, tak ty, které s ní lze sloučit jen stěží.“ (s. 294) Vždy pak záleží na tom, jaké prvky či důrazy v daném sociálním či historickém kontextu převáží, na tom, co z těchto tradic jednotliví aktéři a interpreti – akademičtí či političtí – vyzdvihnou a zdůrazní. Navíc až nápadně dlouhá řada svého času přesvědčivých kulturologických argumentací selhala (např. katolicismus je překážkou demokracie a brání hospodářskému rozvoji; do 80. let 20. století oblíbená teze, že konfucianské země jsou odsouzené k chudobě, poté naopak konfucianství vykládané jako hlavní motor ekonomické prosperity „asijských tygrů“). Konečně kultury jsou dynamické soustavy, přičemž Huntington staví Webera na hlavu, když tvrdí, že právě hospodářský rozvoj vede v řadě případů k dalekosáhlým kulturně-hodnotovým změnám, které Huntington podrobně dokumentuje na vývoji v Jižní Koreji.

V rámci *tranzitologie* zkoumající dlouhodobé politické procesy se začaly nejdříve studovat přechody od demokracií k nedemokratickým vládám. Až o něco později také přechody opačným směrem, tedy k demokracii. Příkladem druhého typu studií je právě i recenzovaná kniha. Ačkoliv Samuel Huntington stále drží svou základní tezi formulovanou v dnes již klasické práci *Political Order in Changing Societies* (její 1. vydání vyšlo v roce 1968), která pojednávala o tom, že nejdůležitější rozdíl mezi zeměmi z pohledu politické vědy nesouvisí ani tak s formou vlády (tj. demokracií, diktaturou), ale s tím, nakolik se jim vůbec vládne (řád, anarchie), v této

studii se věnuje právě tématu demokratické tranzice. Již v úvodu pak brousí ostří případné kritiky, když svou práci vymezuje negativně: nejde ani o idiografické dílo plně uspokojující historiky, ani o dílo nomotetické snažící se o velká zobecnění a o hledání univerzálních zákonitostí dějinného vývoje. Čtenářům i případným kritikům pak Huntington vzkazuje, že se jeho rozbor nachází někde mezi oběma přístupy.

Vzhledem k obrovskému geografickému a časovému záběru a nejspíš také dynamickému dění, kdy dílo vznikalo, je autor téměř odsouzen dopustit se určitých faktografických chyb či zjednodušení (českého čtenáře tak zaujme například charakteristika Miloše Jakeše jako reformního komunisty či přecenění role Moskvy na vzestupu moci KSČ po r. 1948). Problematičtější je autorovo minimalistické pojetí demokracie, na kterém je jeho práce postavena. Pokud by byla demokracie definována „přísněji“, lišil by se výčet demokratizujících se zemí a patrně i rozbor příčin třetí vlny. Stejně tak není konsensus ohledně vztahu mezi ekonomickým růstem a demokratizací, resp. neví se, jak přesně růst působí, ačkoliv Huntington pozitivní vliv ekonomického rozvoje ve své studii předpokládá (podobně jako Seymour M. Lipset, Fareed Zakaria či nejnověji Ronald Inglehart ve svých empiricky podložených nálezech vztahu mezi ekonomickou vyspělostí a šířením „prodemokratických“ hodnot – nikoliv však demokratických institucí (!), přičemž do hry vstupuje jako proměnná „kulturní okruh“, který ovlivňuje sílu tohoto vztahu.

Karel Černý

Chorvát, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výzkumu Univerzity Mateja Bela 2007, 132 stran.

Perspektivu historických sociálních věd je možné rovněž uplatnit v tak komplexním a dnes již globálním fenoménu turismu. Zvláště v posledních desetiletích se jedná – durheimovsky řečeno – o totální sociální fakt. Charakteristiku tohoto fenoménu lze doplnit rovněž adjektivy globální, internacionální, ekonomický apod. Na jeho výzkumu se podílejí stejnou měrou všechny sociální vědy včetně sociální a kulturní geografie nebo politické ekonomie. Mimochodem – o širokém předmětném rozsahu této interdisciplinární vědní oblasti svědčí kupříkladu *Encyklopédia of Tourism* (ed. Jafar Jafari, London: Routledge 2000). Na Západě vznikají dokonce ucelená bádání tohoto fenoménu, nazvaná „tourism studies“. Do hry vstupují různé metodologické přístupy zahrnující mimo jiné neo-marxistické nebo sémiotické analýzy. V této souvislosti zajímavým interpretačním klíčem je kupříkladu problematika komodifikace, produkce komodit a služeb či dokonce komodifikace života. Přitom se hovoří také o autentičnosti zkušeností a zážitků. Turismus se taktéž stává určitou formou konsumerismu a projevuje se v něm i sociální diference.

V české a slovenské vědecké produkci se zatím neseťkáváme – s výjimkou časopiseckých studií – se soustavnějšími monografickými pracemi v tomto vědeckém okruhu či rámci. Oblast studia každodennosti, volnočasových aktivit nebo životního stylu vůbec stále čeká na své badatele. Zatím se v této oblasti výrazně uplatnilo například socioložky Dilbar Alijevoová, Jana Duffková nebo Jana Veselá.

Průkopnickou práci v oblasti sociologie turismu představuje právě recenzova-